Doğu Roma (Bizans) Dönemi Kentleri ve Sarayları

Özkan KARACA
Araştırmacı-Yazar, MSF Basın Yayın Prodüksiyon Eğitim Hizmetleri, İstanbul/TÜRKİYE,
ozkankaraca@msfproduksiyon.com.tr
ORCID ID: 0000-0001-6984-9772

Öz

Saray, hükümdarın oturduğu büyük bina olmanın yanı sıra yönetimin merkezi olması açısından önem taşır. Doğu Roma (Bizans) Devleti, mimari olarak büyük ve gösterişli binalardı. Bu büyüklük ve gösteriş devletin mutlak gücünü temsil ediyordu. Bir devleti siyasi, idari, kültürel, ekonomik ve sosyal olarak yansıtan en önemli kurumlardan birisi saray teşkilatıdır. Çünkü bu teşkilata bakarak devletin halkla ilişkisini ve devletin gücünü anlayabiliriz. Bizans İmparatorluğu'nda saraylar imparator ve ailesinin oturduğu malikane olmanın dışında yönetimin merkezi olması itibariyle çok önemlidir. Mimari açıdan zaten saray kompleksi bir şehir görünümü vardı. Etrafı surlara çevrili devlet idare merkezi olarak inşa edilmiştir. Sarayların büyüklük ve gösterişi görenleri hayranlık bırakacak derecede görkemli yapılardı.

Anahtar Sözcükler: Arkeolojik, Bizans, Bizans Sarayları, Mimari, Kentleşme

Eastern Roman (Byzantine) Period Cities and Palaces

Abstract

The palace is important in that it is the center of the administration as well as being a large building where the monarch resides. The Eastern Roman (Byzantine) State was a large and spectacular building in architecture. This magnitude and flourishment represented the absolute power of the state. One of the most important institutions that reflect a state politically, administratively, culturally, economically and socially is the palace organization. Because by looking at this organization we can understand the relation of the state to the people and the power of the state. In the Byzantine Empire, it is very important that the palaces are the center of the administration, besides being the mansion where the emperor and his family reside. From the architectural point of view

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

there was already a city view of the palace complex. It was built as a state administration center surrounded by walls. The magnificence and spectacle of the palaces were magnificent at the time of the admiration.

Key Words: Archaeological, Byzantine, Byzantine Palaces, Architecture, Urbanization

Giriş

Bizans İmparatorluğu'nun Türklerden önce Anadolu şehirleri üzerinde tam bir hâkimiyetinin olduğunu söylemek zordur. Bizans'ın özellikle 10. yüzyıldan itibaren kendi iç çekişmeleri sonucunda, şehirlerin idarecileri tarafından bağımsız bir biçimde yönetildiğini görüyoruz.

Ortaçağ Bizans kentlerinin ekonomik bakımdan zayıfladığı, kentlerin para sıkıntısı çektiği, hatta ekonominin temel unsuru olan paranın azlığı sebebiyle, alış ve satışların trampayla yapıldığı tarihçiler tarafından belirtilmektedir. Şehirlerdeki ekonomik zayıflık bölgelere göre değişmekle birlikte, Piskoposluk merkezleri daha canlı bir ekonomik yapıya sahip olmuştur.

Şehirlerin zayıflamasının temel nedenleri arasında şehirlerarası ticaretin azalması, ticaretin İtalyan şehirlerine ait kolonilerin kontrolünde olması ve Doğu'da başlayan Arapların fetih hareketi sonucunda şehirler istikrarlarını kaybetmiştir. Hatta bazı şehirler Türk fethi başlamadan önce terk edilmişlerdir. Bu şehirlere atanan piskoposlar, görev yerlerine gitmemiş, başkent İstanbul'da hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bizans döneminde İstanbul dışındaki kentlerin sosyal ve dini içerikli yapılar bakımından pek gelişmedikleri, kentlerde sosyal hayatı destekleyen yapıların az olması şehirlerin tanımına da farklılıklar getirmiştir. Bu dönemde sadece başkent Konstantinopolis, *"Polis"* yani şehir olarak adlandırılmaktadır.[1]

[1] Alexander Vasilev*, Bizans İmparatorluk Tarihi*, Çev. Arif Müfit Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943. s.447.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Doğu Roma Devleti Kentleri

Şehirlerin bu kadar küçülmesinde nüfusun dolaylı da olsa etkisi vardır. Bizans dönemi şehirlerinin nüfusları hakkında kesin tespitler olmamasına karşılık, genellikle kentlerin nüfusu 100.000 ve yukarısı olarak gösterilmektedir.

Genellikle başkent İstanbul nüfus bakımından yoğunluk göstermekle birlikte, diğer şehirlerde ters orantılı olarak nüfus artışı olmadığı kentlerin gelişim çizgilerinden de anlaşılmaktadır. Bu da taşra şehirlerinden başkente doğru göçün olduğu anlamına gelmektedir.

Bizans döneminde şehirlerarasındaki ulaşımı sağlayan yollar bakımsız ve güvensizdi.[2] Hatta başkent İstanbul ve çevresinde de ulaşımı sağlayan düzenli bir kara yolu yoktu. Deniz kıyısında bulunan şehirlerarasındaki ulaşım deniz yoluyla sağlanıyordu. Ancak denizlerde gerçek hâkimiyet İtalyan Cumhuriyetlerinden Cenova ve Pizzalıların elindeydi. Haçlı seferleri sırasında, orduyu Anadolu'ya taşıyan İtalyanlar bu sayede Anadolu kıyılarında birçok alana yerleşmiştir. Bunun sonucunda, Latinler Bizans üzerinde hâkimiyetlerini genişletmişlerdir.[3]

İtalyanlar yerleştikleri yeni yerlerde koloniler kurmuşlar ve kısa zamanda kentlerin gerçek hâkimi durumuna gelmişlerdir. Böylece Bizans İmparatorluğu İtalyan ticaret kolonilerinin denetimleri altına girmiştir. Ticari bakımdan şehirlerin İtalyanlarca sömürülmesi fiziki yapılarını da etkilemiş, özellikle 10. yüzyıldan itibaren şehirler kendilerine has fiziki yapı özelliklerini kaybetmiştir.

Bu yüzyıldan itibaren İtalyan ticaret kolonileri şehir dokuları içerisinde yer almaya başlamıştır. Özellikle kıyı bölgelerinde koloniler kentlerin merkezinde kurulmuştur. İtalyanlar kendilerine tanınan gümrük vergisi muaflığı ile şehirlerde hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdir. İtalyanların şehirdeki hâkimiyetleri Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam etmiştir.

Bizans şehrinin fiziki yapısını şekillendiren en önemli unsur kilise olmuştur. Kendisinden önceki Helenistik ve Roma dönemi kentlerinden farklı olarak, kentlerin geometriksel düzeni kaybolmuştur. Kenti oluşturan ögelerin düzeni kiliseyle bağlantılı olarak ayarlanmıştır. Ancak Anadolu'daki hemen bütün Bizans şehirlerinde anıtsal nitelikli bir kilisenin varlığından söz etmek yanlış olur. Bazı şehirlerde kilise şehrin en önemli unsurudur. Kayseri'nin Türkler tarafından alınışı vesilesiyle *"Büyük Basil Kilisesi'nden"* şehrin başlıca

[2] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1977. s.490.
[3] E. H. McNeal, R. L. Wolff, "The Fouth Crusade", A *History of the Crusades,* C.2, London, 1962. s.161.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

tapınağı olarak bahsedilmektedir.[4] Bizans döneminde bazı şehirlerde azınlıkların kendi kiliseleri olduğu bilinmektedir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra, bu kiliseler varlıklarını devam ettirmişlerdir. Gayrimüslim halk da bu kiliseler etrafında ikamet etmiş ve kendi mahallelerini oluşturmuşlardır.[5]

Şehirlerde kiliseler kadar dikkat çeken bir diğer yapı türü de, manastırlardır. Manastırlar, bazen şehirlerde kurulurken, bazen de şehir dışında kırsal alanda kurulup gelişiyordu. Manastır ve kiliseler şehirlerde geniş arazilere sahipti.[6]

Bu durum, kiliselerin ekonomik yapılarının güçlenmelerini sağlamış ve din adamlarının sayılarının artmasında teşvik edici olmuştur. 8. yüzyılda Bizans'ta ortaya çıkan ikon kavgaları sonucunda, manastırların sayıları daha da yükselmiştir. Yine bu devirde ıssız bölgelere yerleşilip, manastır yaşantısının devam ettirilmesi amacıyla Kapadokya bölgesindeki kaya kiliseleri ve yer altı şehirleri kurulmuştur.[7]

Yer altı şehirlerinden bazılarına Kayseri çevresinde de rastlanılmaktadır. Talas, Şesi ve Ağırnas yer altı şehirleri bu dönemden kalmadır. Merkezinde manastır bulunan şehirlerde dikkati çeken en belirgin özellik, kilisenin şehrin merkezinde ya da ulaşımı en kolay olan bölgede olmasıdır. Bizans dönemi manastırlarının, Anadolu'da şehirlerin gelişimine çok fazla etkilerinin bulunmadığını belirtmek mümkündür. Çünkü manastırların daha çok kırsal kesime yönelmesi, bu alanda bulunan hayatı ve küçük yerleşmeleri teşvik etmiştir. Ayrıca manastırların belirli bir dönemde kendi içlerinde kapalı bir hayat sürdürmeleri nedeniyle şehirlerin fiziki ve sosyal yapılarına fazlaca bir katkısı olmamıştır.

Bizans şehirlerinin planlı bir strüktüre sahip olmadıkları açıktır. Bizans öncesinde Anadolu şehirleri düzgün planlı, hatta planlama ilkeleri de olan şehirlerdi. Bizans hâkimiyeti ile birlikte şehirlerdeki planlı gelişim de ortadan kalkmış, hatta geçmişin planlı şehirleri de gittikçe plan düzenlemelerini kaybetmiştir. Başkent İstanbul'da dahi plansızlığın hâkim oluşu, idarecileri harekete geçirip bir yapı nizamnamesinin düzenlenmesini sağlamıştır.[8] Ancak bu nizamnameye rağmen düzenli bir gelişim şeması uygulanmamıştır.

---

[4] Sevgi Aktüre, Anadolu Kentinde Türkleşme ve İslamlaşma Süreci, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı Bildiriler*, İstanbul, 1987. s.21.
[5] Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinmesi,* Çev: Hrant D. Adreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000. s.131.
[6] Mustafa Cezar, *age.,* s.492.
[7] Nezih Başgelen, *Bir Masal Ülkesi Kapadokya*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, İstanbul, 1991. s.15.
[8] Mustafa Cezar, *age.*, s.493.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Helenistik ve Roma şehirlerinin önemli bir unsuru olan tiyatro, Bizans döneminde özelliklerini kaybetmesi sonucunda giderek ortadan kalkmıştır. Bu devrin tiyatrolarında oyunların kalitesiz olması, şehir dokularından tiyatroların çıkmasına neden olmuştur.[9] Tiyatroya karşılık şehirlerde bazı stadionların varlıklarını koruduğu ve bunların sonraları hipodroma dönüştükleri bilinmektedir.[10]

Bizans şehirlerinde açık pazar olan agoralar[11], Roma ve Helenistik dönemin karakterini kısa bir süre devam ettirmiştir. Bu alanlar pazar yeri şeklinde görülmekle birlikte, adliye ve belediye binaları ile çevrilerek, siyasi ve sosyal içerikli toplantıların düzenlendiği yer haline getirilmiştir.[12]

Bizans şehirlerinde dikkati çeken bir diğer nokta da, topoğrafik yerleşimin niteliğidir. Özellikle de iç kesimlerdeki şehirler, akropollere doğru çekilmişler ve etrafları kuvvetli sur duvarları ile çevrilmiştir.[13] Ancak Bizans öncesinde şehirler akropollerin dışında tepelerin eteklerine doğru bir yerleşime sahiptir. Bizans döneminde ise bu gelişim tersine yönelerek, şehirler bir anlamda surların çevrelediği kendi kabukları içine çekilmiştir.[14]

İran ve Arap akınları sırasında şehirlerin sur duvarları sağlamlaştırılmış ve yerleşim tamamen sur duvarlarının içine girmiştir. 7. yüzyıldan itibaren İstanbul'un surlarının da kuvvetli bir biçimde tahkim edilmesi, Arapların şehri almalarını önlemiştir. Surların içinde bazen dış surlara bitişik olarak bir iç kale de inşa edilmiştir. Bazı şehirlerde ise savunmanın kolay olduğu tepelerde, küçük kastronlar inşa edilmiş, zamanla buralar şehir halini almıştır.[15]

Antik kentte mezarlıklar surların dışında yer almasına karşılık, çok parçalı Bizans şehrinde mezarlıklar hem sur içinde hem de sur dışında yer alabiliyordu. Yine bu tip kentlerde, büyük boyutlu kamu yapıları inşa edilmemiş, Helenistik ve Roma döneminden kalan kentsel donatı ögeleri kullanılmıştır. Bu tip kent modelleri içerisinde Sardis, Priene, Pergamon, Ephesos ve Konstantinopolis gösterilmektedir.

---

[9] Prokopius, *Gizli Tarih*, Çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015. s. 106.
[10] *İstanbul Sultan Ahmet At Meydanı, öncesi hipodrom olan bir alandı. Yine Kayseri'de Erciyes dağı eteklerinde bulunan bir hipodromun, tarihi Bizans dönemine kadar gider.*
[11] *Agoraların zamanla ticari fonksiyonları daha ağır basmıştır. Anadolu'nun fethi sırasında, şehirlerde agora ve forumlar bulunmuyordu. Hatta 13. yüzyılda İstanbul'da da artık ticaretin agoralarda yapılmadığı, mekân değiştirerek, hanlara kaymıştır.*
[12] Nikita Elisseef, "İslam Şehri Fizikî Plan", Ed. R. B. Serjeant, Çev: Elif Topçugil, 1992. s.124.
[13] Mustafa Cezar, *age.*, s.484.
[14] Semavi Eyice, *Bizans Sanatı Ders Notları*, İstanbul, 1962. s.160.
[15] *Bizans döneminde Kayseri'nin Erciyes dağı eteklerinde geliştiği ve tepeleri çevreleyen geniş bir sur içine alınmıştı.*

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Bizans Dönemi Sarayları

Latince saray anlamına gelen palatium, Grekçe palation kelimesi, Roma'da imparator sarayının yer aldığı Palatine Tepesi'nden kaynaklanmaktadır. Burası 3. yüzyıla kadar Roma imparatorlarının resmi ikametgâhı olmuş ve kelime literature bu şekilde girmiştir. Bizans'ta da saraylar, palation ya da hükümdar evi anlamına gelen Basileos Oikia gibi adlarla anılmıştır.[16]

İmparator Büyük Constantinus tarafından 325 yılında, Roma İmparatorluğu'nun Roma'dan sonra doğudaki ikinci başkenti olarak seçilen Byzantium (İstanbul), beş yıl boyunca süren hazırlıklar sırasında kent batıya doğru genişletilip kuvvetli surlar, gösterişli yapı ve meydanlarla süslenmişti. İnşaatlar büyük oranda tamamlandığında kente Konstantinopolis adı verilerek, 11 Mayıs 330 yılında resmi törenlerle açılmış ve Hıristiyanlık serbest bırakılmıştır. İmparator Constantinus ile ailesinin resmi ikametgâhı ve aynı zamanda imparatorluğun yönetim merkezi olacak bir saraya gereksinim duyulmuş ve kentin katedrali olan Ayasofya'nın güneyi ile Hipodromun doğusunda kalan alana, Bizans'ın ilk imparatorluk sarayı kurulmuştu.[17]

Bizans'ın 330'dan 1453 yılına değin geçen uzun tarihi araştırıldığında, imparatorluk sarayları olarak Büyük Saray ve Blakherna Sarayı'nın kullanılmış olduğu görülür. Bizans sarayları, denize ve manzaraya hâkim yerlerde, özellikle teraslandırılmış yamaçlar üzerine kurulmuştur. Saray yapılarının çevresi değişik ağaçlar, çiçek tarhları, gölgelik ve çeşmelere sahip cennetin bir mikrokosmosu olarak algılanabilecek görkemli bahçe ve park olarak düzenlenmiş geniş alanlarla kuşatılmıştır. Bizans saraylarının İtalya'daki Rönesans dönemi saraylarından farklı olarak tek, büyük bir blok yerine birbirlerine merdiven, koridor ve geçiş mekânlarıyla bağlanan, bahçeler içine dağılmış durumdaki farklı yapılardan oluşan kompleksler oldukları görülmektedir. Bizans imparator saraylarının ortak özelliklerinden bir diğeri de, sarayların çevresinin kalın bir duvarla dışa kapatılmış olmasıdır.[18]

4. yüzyıldan itibaren Bizans imparatorlarının başkentteki resmi ikametgâhları olan, yabancı elçileri kabul ettikleri ve törenlerin yapıldığı imparatorluk saraylarının dışında, kent içindeki değişik semtlerde, kent surları dışında Avrupa ve Asya yakasındaki banliyölerde deniz ve manzaraya hâkim yerlerde, önemli kiliselerin yakınında, imparatorların en büyük eğlencelerinden

[16] Gülgün Köroğlu, "Sur İçinde İmparatorluk Mekânları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları", *Toplumsal Tarih Dergisi,* S.152, İstanbul, 2006. s.5
[17] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* Çev. Fikret Isıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995. s.33.
[18] Orhan Duru, "İstanbul Bizans'ı", *Sanat Dünyamız Dergisi,* S.70, İstanbul, 1998. s.57

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

biri olan avlanmaya olanak veren alanlarda dinlenmek amacıyla gittiklerinde kaldıkları sayfiye sarayları vardı.

Bizans kaynaklarında, İzmit (Nikomedia), Marmara Ereğlisi, Bursa, Yalova, Eskişehir/ Şar Höyük (Dorylaion) gibi birçok kentte var olduğu bilinen saraylara, imparatorların seferler sırasında uğradıkları ve zaman zaman dinlenmek ve şifa bulmak üzere gittiklerine dair bilgiler de bulunmaktadır.[19]

Saraylar dışa kapalı iç bahçelere ya da kemerli kapılarla çevrili, galerilerle bağlanan avlulara açılırdı. Katlar sokağa doğru teraslarla uzantı yapar, pencereler genellikle cumbalı olurdu. Saraylardaki büyük salonlar çok sayıda konuğu şatafatlı biçimde ağırlamaya elverecek biçimde tasarlanır, yaşama mekânları ise büyük rahatlık sunacak biçimde düzenlenirdi. Halkın yaşadığı evlerden farklı olarak saraylar, banyolardan başlayarak her türlü konforu sunardı.[20]

Büyük Saray'dan günümüze hangi yapılarla ilişkili olduğu henüz kesinleşmemiş olan bir merdiven kulesi ile Sultanahmet Külliyesinin Arastası altında kalmış olan apsisli, revaklı zengin döşeme mozaiklerine sahip bir yapı kalıntısı ulaşmıştır. 10-11.yüzyılda genişletilen Boukoleon Sarayı'nın cephesi, arkadaki tonozlu salonun bir bölümü ile anıtsal merdiven kısmı, Blakherna Sarayı'ndan ise dehlizler, bu kompleksi içinde yer alan Tekfur Sarayı ve Anemas Zindanı denilen yapılar ile pencereli cepheler geriye kalmıştır. Arkeolojik kazılar yapıldığı için Bizans sayfiye sarayları hakkında en iyi bilgi veren kalıntı, Küçükçekmece'nin girişindeki Rhegion Sarayı'na aittir. Ayrıca Yenimahalle-Bakırköy sahilindeki Iukundianae Sarayı'na ait olması mümkün mimari plastik parçaları, Samandıra'daki saray olduğu düşünülen yapı kalıntısı ile henüz hangisinin Bryas Sarayı'na ait olduğu bilinmeyen Küçükyalı ve Cevizli mahallesindeki iki kalıntı da vardır.[21]

Kaynaklarda adı geçen daha pek çok saray olmasına rağmen bu yapılardan mimari kalıntı ya da iz günümüze ulaşamamıştır.

[19] Gülgün Köroğlu, *agm.,* s.5.
[20] Michel Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, Çev: İhsan Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001. s.66.
[21] Gülgün Köroğlu, *age.,* s.8.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Büyük Saray

Bizans sarayları içinde en eskisi ve en önemlisi, Büyük Konstantin tarafından kurulup yüzyıllar boyunca yeni yapıların eklenmesi ile genişletilen Büyük Saray'dır. Saray hakkında bilgilerimiz, toprak üstünde bulunan ve sarayın hangi bölümüne ait olduğunu bilemediğimiz kalıntılarla, sarayı görmüş olanların anlattıklarına dayanmaktadır.

Bizans'ın en eski sarayı olan Büyük Saray[22] kompleksine Bizanslılar; Palation (Saray), Hieron Palation (Kutsal Saray), Basileos Oikia (İmparator Evi), Hipodromou Palation (Hipodrom Sarayı), Palaion Palation (Eski Saray), Orta Bizans dönemindeki en yaygın kullanılan adlandırılışıyla Mega Palation (Büyük Saray) demişlerdir. [23]

Sarayın ilk yapılarını, İmparator 1.Constantinus yaptırmıştır. Sarayın planıyla ilgili bilgi bulunmamasına karşılık, Diokletianus'un Split'teki sarayı gibi dikdörtgen planlı, etrafı surla çevrili bir Roma askeri kampı görünümünde ve muhtemelen aynı ölçülere sahip olduğu düşünülebilir. Saray, 1.Constantinus'dan sonra tahta geçen hemen hemen tüm imparatorlar tarafından yeni yapıların eklenmesi, bazılarının yıktırılarak yerine başka yapıların inşa ettirilmesiyle genişletilmiş ve zamanla çevresi surla çevrili bir şehir görünümü kazanmıştı.[24]

Sarayın, bitişiğindeki Hipodromla bağlantısı Kathisma denilen bina ile doğrudan sağlanmıştır. Kathisma'daki balkon biçimli loca da maiyeti ve korumalarıyla ile birlikte oturan imparator ve imparatoriçe buradan yarışları ve törenleri izleyebilmişlerdir. Saray alanında, içlerinde imparatorların aileleriyle birlikte ikamet ettikleri özel dairelerinin olduğu yapıların yanı sıra senato, taht, tören salonları ve yemek salonları, ayrıca kilise ve şapel gibi dini yapılar, hamam, kışla ve saray çalışanları için barınma mekânları, hazırlık, bakım, depo, sarnıç, ahır ve avlular, oyun salonları ve darphane, takı, değerli kumaş ve giysilerin hazırlandığı atölyeler de bulunmaktaydı.[25]

---

[22] *4.yüzyıldan 11.yüzyıla kadar kullanılan Büyük Saray, Hippodrom'un güney ve güney doğusundan Marmara sahiline kadar inen dik yamaç üzerindeki teraslandırılmış alanlar üzerinde uzanıyordu. Günümüzdeki idari düzenlemeye göre bu alan, Cankurtaran ve Sultanahmet mahallelerini kapsamaktadır.*

[23] Gülgün Köroğlu, *age.,* s.15.

[24] Semavi Eyice, "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S.3, İstanbul, 1998. s.13

[25] Semavi Eyice, "İstanbul'da Abbasi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı", *Belleten Dergisi,* C.23, S.89, Ankara, 1959. s.85.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

532 yılındaki Nika isyanı sırasında ayaklanan halk tarafından Büyük Saray da neredeyse tamamen yakıldığından, 1. Iustinianus tarafından yeniden yaptırılmıştır. Iustinianus'un imparator olmadan önceki yıllarda yaşadığı, sahildeki Hormisdas Evi olarak bilinen yapı bütünüyle değiştirilerek bu yıllarda Büyük Saray'a dâhil edilmişti. 2.Iustinus Khrysotriklinos'u, 694 yılında Lausakios ve Khryotriklinos'u Hippodrom'a bağlayan Triklinos'u inşa ettirmişti. Burası bayram ve yortularda ziyafet salonu ve büyük kabul törenlerinde davetlilerin bekleme yeri olarak kullanılıyordu. Theophilos döneminde (826-842) Büyük Saray'a yeni bölümler yaptırılmıştır.[26]

Bunlar arasında, Trikonkhos adındaki yonca planlı kabul salonu, girişindeki yarım daire şeklindeki revak (Sigma) ve avlu (Phiale), Tetraseron, Mysterion, Pyksites, Eros, Karianos, Margarites, Kamilas, Mousikos ve Saksideimo adındaki yapılar bulunmaktadır. Theophilos'un zevkine uygun olarak, bu yapıların mimarilerinde ve süslemelerinde İslam saraylarından etkilerin bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir.[27]

Büyük Saray'ın ana girişi bir çift göz alıcı tunç kapıdan oluşuyordu. Bu sarayda düşlenemeyecek bir debdebe içinde Bizans'ın kalbi atardı. 6. yüzyılda Justinyanus Ephesos'tan getirdiği tunç atları buraya koyduğunda, bu kompleks içinde o kadar çok eski sanat yapıtı toplanmıştı ki, bu alan gerçek bir müzeye dönmüştü. 8. yüzyıldan sonra bu koleksiyona düzenli bir biçimde imparatorların ve imparatorluğun kahramanlarının heykelleri eklendi.[28]

Bu dönemde Konstantinopolis ile Bağdat sarayları arasında karşılıklı armağanlar alınıp verilmiştir. Halife Harun Reşid'in sarayındaki mekanik aygıtların aynısı Bizans Sarayı içinde yapılmıştı.[29] Magnaura'daki altı basamakla çıkılan Süleyman'ın Tahtı olarak adlandırılan taht yabancı elçilerin ziyareti sırasında, gizli mekanizmalar sayesinde, tavana kadar yükselirken, tahtın iki yanındaki altın kaplamalı bronz aslan heykelleri kükrüyordu. 2. Iustinus'un inşa ettirdiği Khrysotriklinos'ta yer alan Theophilos'un bizzat kendisinin yaptığı büyük bir dolap, iki altın org ve bir mekanizma sayesinde üzerinde kuşlar uçuşan altın ağaç görenleri hayrete düşüren eşyalardı.[30] Bu yıllarda saray, Constantinus dönemindeki Romalı görünümünden uzaklaşmış, daha doğulu bir görünüm kazanmıştır.[31]

---

[26] Semavi Eyice, "İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray" s.21.
[27] Semavi Eyice, *agm.,* s.83.
[28] Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul, 2001. s.44.
[29] Semavi Eyice, *agm.,* s.84.
[30] Orhan Duru, "Bizans Şaşırtıyor", *Cogito Dergisi,* S. 17, İstanbul, 1999. s.369
[31] Gary Vikon, "Bizans Sanatı" , Çev. Deniz Hakyemez , *Sanat Dünyamız Dergisi,* S.70, İstanbul, 1998. s.12.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

İmparator 1. Basileos (867-886) ise Kainourguion, Pentakoubouklion ve Aetos adındaki yüksek yapı ile Tyzkanisterion denilen polo oynanan alanın yakınlarına Hagios, Elias ve Nea kiliselerini yaptırmıştı. Bu dönemde ve daha sonraki yıllarda Bizans imparatorları, Sarayburnu yakınlarında kurulmuş olan Mangana Sarayı'nda oturmayı tercih etmişlerdir. Komnenos ailesinin Bizans tahtında olduğu yıllarda ise Blakherna Sarayı önem kazanmış olmasına rağmen, Büyük Saray'ın kullanımının devam ettiği görülmektedir. Ancak kısa bir süre sonra İmparator 2. Isakios Angelos, sarayın terkedilmiş yapılarının inşaat malzemelerini başka yapılarda kullanmak üzere söktürmüştür.

1204-1261 yılları arasında Konstantinopolis'i işgal eden Latinler, Büyük Saray'a yerleşmiş ve ilk toplantılarını burada yapmışlardı. Latin işgalinin bitmesinden sonra 8. Mikhail, Blakherna Sarayı'nın onarımı tamamlanıncaya kadar Büyük Saray'da kalmıştır.[32] Sonraki yıllarda Büyük Saray iyice ıssızlaşmış, buradaki yapıların taş ve mermerleri başka yapıların inşaatında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. İstanbul'un fethedildiği yıllarda Büyük Saray'ın metruk bir halde olduğunu batılıların yaptığı gravürler de göstermektedir.[33]

Büyük Saray'dan günümüze, hangi yapılarla ilişkili olduğu henüz kesinleşmemiş olan bir kule ile Sultanahmet Külliyesi'nin arastası altında kalmış olan apsisli, revaklı zengin döşeme mozaiklerine sahip bir yapı kalıntısı ulaşmıştır. 10-11 yüzyılda genişletilen Boukoleon Sarayı'nın cephesi, arkadaki tonozlu salonun bir bölümü ile anıtsal merdiven kısmı, Blakherna Sarayı'ndan ise Tekfur Sarayı ve Anemas Zindanı denilen yapılar ile sarayın hangi bölümüne ait olduğu bilinmeyen pencereli cepheler ve dehlizler kalmıştır.[34]

[32] Işın Demirkent, "Fetih Öncesinde Bizans'ın Siyasi Durumu" , *1. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı* (24-25 Mayıs 1996) Bildiriler, İstanbul, 1997. s.35.
[33] Semavi Eyice, İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray" s.26.
[34] Semavi Eyice, "Anemas Zindanı ve Kulesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, 1959. s.855.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Boukoleon Sarayı

Günümüzde Sirkeci-Bakırköy arasında uzanan sahil yolunun Çatladıkapı mevkiinde, sur üzerine inşa edilmiş olan bir sahil sarayının cephesi görülmektedir. Bu kalıntı, Büyük Saray'ın güneyinde, Marmara kıyısında bulunduğu eski kaynaklarda da belirtilen, gravürlerde sık sık tasvir edilmiş olan Boukoleon Sarayı'na ait olduğu sanılmaktadır.

4.yüzyılda, İmparatorluk sarayının güneyinde, Bizans'a sığınan Sasani Prensi Hormisdas'ın bir konağı vardı. 2. Theodosius (408-450) döneminde de bu çevrede bir başka sahil sarayı inşa ettirilmişti. Theodosius'un ve ailesinden kişilerin Marmara sahilinde, Sarayburnu ile Yenikapı arasında uzanan alanda konakları ve özel evleri bulunuyordu. Prokopios, 6. yüzyılda da imparator olmadan önce, genç Iustinianus'un yine bu çevredeki bir sarayda yaşamış, imparator olduktan sonra da Hormisdas Evi olarak bilinen bu yapıyı bütünüyle değiştirip, imparatorluğa yaraşan bir görkemle Büyük Saraya katmış olduğunu yazmıştır. 7. Konstantinos Porphyrogennitos döneminde sarayın önünde mevcut bulunan ya da bu dönemde inşa ettirilmiş olan liman, mermerle kaplatılıp kabartma ve heykellerle süsletilmişti. Saray, 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren liman rıhtımı üzerindeki aslanın boğaya saldırmasını gösteren anıtsal heykel ya da kabartmadan dolayı Boukoleon adını almıştı.[35]

Boukoleon Sarayı ve çevresinde İmparator Nikephoros Phokas'ın yaptırdığı inşaatlar arkeolojik ve tarihsel açıdan en iyi saptanabilen faaliyetlerdir. Phokas 969 yılında, erzak deposu ve fırını da olan, bir ayaklanma çıktığında içine sığınabileceği bir bina ile sarayın bahçesine ufak bir havuz ve porfirden Phiale yaptırmıştır. Boukoleon Sarayı'nda bulunan opus sectile döşeme, kakma tekniğinde içlerine cam yerleştirilmiş iki pano ve duvarları kaplamada kullanılmış çiniler ve üzerinde kabartma asma yaprakları olan, Roma dönemine ait uzun yarım sütun gibi devşirme mimari plastik parçaları, 9-10.yüzyıllardaki Boukoleon Sarayı'nın görkemini yansıtan örneklerdir. Phokas'ın ya da sürekli suikast korkusu taşıyan Ioannes Tzimiskes'in (969-76) yaptırdığı, doğudaki Fener Kulesi'nin arkasından başlayıp ve sarayı kuşatan çevre duvarı sahilde başlayıp, sahilde bitiyordu. Bu çevre duvarı, dört mermer sütun tarafından desteklenen büyük kemerli bir kapıya sahipti. Bu duvar yapılırken pek çok yapı yıkılmak zorunda kalmıştı. İstihkâm hattı ile kapatılan Boukoleon Sarayı, Büyük Saray'ın yanında başka bir saray olarak görülmüştür. Anna Komnena'nın da belirttiği üzere Aşağı ve Yukarı Boukoleon denilen iki bölüm, bu dönemde

[35] Gülgün Köroğlu, *agm.,* s.17

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

kurulmuş olmalıdır. Yukarı Boukoleon'da 1. Aleksios Komnenos (1081-1118) tahta çıktığı dönemde kalmıştır.[36]

Latin işgali sırasında Boukoleon Sarayı bir süre daha kullanılmıştır. Latinler, Boukoleon ismini Büyük Saray'ın tümü için kullanmışlardı. Bunun sebebi o dönemde Büyük Saray kompleksi içinde iyi durumda olan bir tek bu saray olduğundandır.

13.yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski önemini yitiren Boukoleon da terk edilmiştir. Fetihten sonra birçok kez yangın geçiren saray yapısının tahrip olmasındaki en büyük etken demiryolu ve sahil otoyolunun inşasıdır. Günümüzde sarayın deniz surları üzerindeki mermer pervazları olan, iki sütun tarafından taşınan ortadaki sivri yanlardaki yuvarlak kemerli üçlü kemer açıklığı şeklindeki balkon ya da locaya ait konsollar görülmektedir. Bu cephenin arkasında kalın payeleri olan ve tuğla tonozlarla örtülü bir mekânlar grubu yer alır. Girişin sağında yer alan 5.yüzyıla ait akantuslu kornişteki, Iustinianus'un madalyon içindeki monogramı 6.yüzyılda eklenmiştir. Belisarius Kulesi olarak adlandırılan batıdaki kule, sadece imparator ve diğer saraylıların kullanımına ayrılmış olan liman girişini kontrol altında tutmak için kullanılmış olmalıdır. Sahil otoyolunun inşası sırasında deniz doldurulmuş, sahil surlarının bir bölümü ile birlikte bu gözetleme kulesi de yıktırılmıştır. Saray cephesinin doğusunda, surlara bitişik olan fener (pharos) ve gözcü kulesi olarak kullanılmış 32 numaralı burç vardır. Aşağıdan yukarıya doğru daralan kare planlı burcun yüksekliği yaklaşık 22-25 m arasındadır.[37]

Temmuz 1993 - Nisan 1994 ayları arasında Boukoleon Sarayı ve çevresindeki sahil surlarında yapılan kazı ve onarım çalışmaları sırasında; yıllar içinde toprak altında kalmış mekânların bir kısmı, imparator iskelesi, büyük kemerli bir girişi olan sarayın abidevi merdiveninin bir kaç basamağı ile merdivenin alt kısmındaki sarnıç olarak kullanılmış mahzen ortaya çıkartılmıştır.

[36] Gülgün Köroğlu, *agm.*, s.18.
[37] Gülgün Köroğlu, *agm.*, s.18.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Tekfur Sarayı

Tekfur Sarayı, 11 - 15. yüzyılları arasında imparatorluk sarayı olarak kullanılan Blakherna'daki saray kompleksinin günümüze ulaşabilen yegâne sağlam bölümüdür. Bizans'taki adı bilinmemektedir. Seyyah ve tarihçilerin; Alman Prensesin Sarayı, Konstantinos Sarayı, Porphyrogennetos Sarayı ve Palatium Imperatoris gibi adlarla andıkları yapının Tekfur Sarayı olduğu sanılmaktadır. 1. Manuel tarafından inşa ettirildiği düşünülmekle birlikte yapının tarihlemesiyle ilişkili tartışmalar henüz sonuçlanmamıştır. Zemin kat ile birinci katta uygulanan duvar tekniği arasındaki farklılık, ayrıca yapının güney duvarının beş bölüme ayrılıp, beş yerine yan yana dörtlü, üç sıra olmak üzere toplam on iki tonozla örtülmüş olması, yapının iki ayrı dönemde inşa faaliyeti geçirdiğine işaret etmektedir. Bunlardan ilki 1. Manuel (12. yüzyıl ortaları), ikincisi ise Palaiologoslar dönemi (13 - 14. yüzyıl) olmalıdır. Fetihten sonra fil ahırı, şişehane, Haliç işi çini ve keramik üretim atölyesi ve Musevi ailelerin barınağı olarak kullanılmış yapı, çeşitli kez onarımlar geçirmiştir.[38]

Günümüze sağlam olarak ulaşan Tekfur sarayı, avluya kemerlerle açılan tonozlu bir zemin katı ve üzerindeki iki kattan oluşmaktadır. Dikdörtgen bir planda inşa edilmiş zemin katı, iki çift kemerle avluya açılır. Zeminin üzerindeki birinci kat, yalnız avluya bakan yuvarlak kemerli pencerelerden aydınlanmaktadır. Bu katın kuzey bölümünde bulunan bir koridorla, 97 numaralı kuleye geçilmektedir. Ahşap bir döşemeye sahip olduğu mevcut izlerden anlaşılır. İkinci katın, hem avluya bakan kuzey cephesinde, hem de güney ve doğu cephesinde konsollar üzerine dayanan localarla dışarıya açıldığı görülmektedir. Güney cephede, ikinci kat seviyesinde bulunan 2 x 3 m ölçülerindeki loca, dört kemer, pandantifli kör bir kubbe ile örtülü küçük bir özel şapel şeklindedir.[39]

Tekfur Sarayı'nın alt bölümlerinde taş, üst bölümlerinde taş ve tuğla karışık olarak kullanılmıştır. Yapının özellikle kuzey cephesinde revak ve pencere kemerleri, alınlıklar ve kemer aralarındaki üçgen yüzeyler taş ve tuğladan oluşturulan geometrik motiflerle bezenmiştir. Cephedeki bu renkli ve hareketli görünüm süs çömlekçikleri, renkli taş ve cam gibi öğeler katılarak zenginleştirilmiştir. Bu cephe düzenlemesi, son dönem Bizans mimarisinin (13-14.yüzyıl) belirgin özelliği olarak dini yapılarda da uygulanmıştır.[40]

[38] Midhat Sertoğlu, "Bizans Sarayları ve Saray Maceraları", *Hayat Tarih Mecmuası,* S.2, İstanbul, 1977. s.14.
[39] Gülsün Köroğlu, age., s.22.
[40] Gülsün Köroğlu, age., s.23.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

İstanbul'da Bizans dönemi saray yapılarının çok az bir bölümü kalıntılar halinde günümüze ulaşabilmiştir. Büyük Saray'dan günümüze hangi yapılarla ilişkili olduğu henüz kesinleşmemiş olan bir merdiven kulesi ile Sultanahmet Külliyesinin Arastası altında kalmış olan revaklı zengin döşeme mozaiklerine sahip bir yapı kalıntısı ulaşmıştır.

10-11.yüzyılda genişletilen Boukoleon Sarayı'nın cephesi, arkadaki tonozlu salonun bir bölümü ile anıtsal merdiven kısmı, Blakherna Sarayı'ndan ise dehlizler, bu kompleksi içinde yer alan Tekfur Sarayı ve Anemas Zindanı denilen yapılar ile pencereli cepheler geriye kalmıştır.[41]

[41] Gülgün Köroğlu, age., s.24.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Kitap ve Makaleler

Aktüre, Sevgi, *Anadolu Kentinde Türkleşme ve İslamlaşma Süreci*, İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı Bildiriler, İstanbul, 1987.

Başgelen, Nezih, *Bir Masal Ülkesi Kapadokya*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, İstanbul, 1991.

Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1977.

Demirkent, Işın, *"Fetih Öncesinde Bizans'ın Siyasi Durumu*" , 1. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı (24-25 Mayıs 1996) Bildiriler, İstanbul, 1997.

Duru, Orhan, "*Bizans Şaşırtıyor"* , Cogito Dergisi, S.17, İstanbul, 1999.

Duru, Orhan, "*İstanbul Bizans'ı*" , Sanat Dünyamız Dergisi, S.69 – 70, İstanbul, 1998.

Eliseef, Nikita, "*İslam Şehri Fizikî Plan*", Çev.Elif Topçugil, 1992.

Eyice, Semavi, "*Anemas Zindanı ve Kulesi"*, İstanbul Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1959.

Eyie, Semavi, "*İstanbul'da Abbasi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı*", Belleten Dergisi, C.23, S.89, Ankara, 1959.

Eyice, Semavi, "*İstanbul'da Bizans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray*" , Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.3, İstanbul, 1998.

Eyice, Semavi, *Bizans Sanatı Ders Notları*, İstanbul, 1962.

Kaplan, Michel, *Bizans'ın Altınları*, Çev. İhsan Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Köroğlu, Gülgün, "*Sur İçinde İmparatorluk Mekânları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları"* , Toplumsal Tarih Dergisi, S.152, İstanbul, 2006.

Mateos, Urfalı, *Urfalı Mateos Vekayinmesi*, Çev. Hrant D. Adreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Mcneal, E. H., Wolff R. L., "*The Fouth Crusade*", A History of the Crusades, C.2, London, 1962.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Isıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Prokopius, *Gizli Tarih*, Çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

Rice, Tamara Talbot, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, İstanbul, 2001.

Seroğlu, Midhat, "*Bizans Sarayları ve Saray Maceraları"* , Hayat Tarih Mecmuası, S. 2, İstanbul, 1977.

Vasilev, Alexander, *Bizans İmparatorluk Tarihi,* Çev. Arif Müfit Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.

Vikon, Gary, "*Bizans Sanatı*" , Çev. Deniz Hakyemez – Yurdanur Salman, Sanat Dünyamız Dergisi, S.70, İstanbul, 1998.

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246

Electronic copy available at: https://ssrn.com/abstract=4109246